

Antropologisk forskning i sensitive felt – retningslinjer til besvær

Challenges for anthropological research in sensitive fields: anonymization, consent and detailed-planned fieldwork

Mari Rysst

Professor, Fakultet for helse og sosialvitenskap, Høgskolen i Innlandet / Forbruksforskningsinstituttet SIFO, OsloMet.

Mari Rysst er professor i samfunnsfag/sosialantropologi ved Høgskolen i Innlandet. Hun leder doktorgradsprogrammet Barn og Unges deltagelse og Kompetanseutvikling (BUK) og underviser på master- og phd nivå. Hun har også en bistilling ved SIFO, OsloMet. Hennes faglige interesser er barn, unge, forbruk, kjønn, etnisitet, rase og sosial inkludering/ekskludering.

mari.rysst@inn.no

Sammendrag

Denne artikkelen handler om tre metodologiske utfordringer knyttet til anonymisering, samtykke og detalj-planlagte feltarbeid. Antropologisk forskning er en hermeneutisk, fenomenologisk forskningstradisjon som vektlegger relasjoner, samhandling og mening. I artikkelen hevdes det at antropologer må argumentere med basis i vitenskapsteori for å understreke at vårt fag slik faller innenfor et fortolkende og ikke et positivistisk paradigme. Det argumenteres for at de forskningsetiske retningslinjer for antropologer må ta hensyn til dette. I artikkelen vises eksempler på det motsatte, nemlig at de nye forskningsetiske reglene kan bære preg av en positivistisk tankegang som forsøkes innført også i antropologisk forskning. Vi må fortsette å holde oss innenfor det «fortolkende», hermeneutiske paradigmet, og argumentere for at en tilnærming i sensitive og andre felt kan gjøres uten total anonymisering, fordi vår faglige intensjon er å beskrive og fortolke en virkelighet som er «sann» og ikke fiksjon. Total anonymisering vil vanskeliggjøre forskning på fenomener som rasisme, det «usagte», det tabuiserte og det «skjulte». Vi må også argumentere med basis i vår forskningstradisjon for at det skal være mulig å foreta studier der det er ønskelig å inkludere tredjeparter som vi ikke har rukket/klart å få informert samtykke fra p.g.a. av feltarbeidets dynamikk, varighet og uforutsigbarhet. Den samme argumentasjonen gjelder for inkludering av «tilfeldige, verdifulle hendelser», som kan være avgjørende dør-åpnere i å bringe fram ny innsikt og kunnskap i sensitive og tabuiserte felt.

Nøkkelord

anonymisering, samtykke, detalj-planlagte feltarbeid, fortolkende paradigme, sensitive felt

Abstract

In this article I focus on three methodological challenges connected to anonymization, consent and detailed-planned fieldwork. Anthropological research is a hermeneutic, phenomenological tradition that highlights relationships, interactions and meaning. I suggest that anthropologists should argue for their methodology based in philosophy of science, by underlining that the anthropological discipline is situated in an interpretative paradigm, not a positivistic one. It is therefore my contention that the ethical guidelines regarding anthropological research should take this into consideration. However, in the article I present examples of the opposite. I discuss how the new ethical guidelines appear to imply a positivistic way of thinking, which is introduced as structural for anthropologists as well as other qualitative researchers. I contend that anthropologists must continue to follow the interpretative, phenomenological paradigm. I also suggest that studies in sensitive and other fields should be possible without total anonymization, because the anthropological ambition is to describe and interpret a reality that is “true”, not fiction. It is my contention that total anonymization will make research on phenomena such as racism, the “unsaid”, taboos and the “hidden”,

difficult. Based on our scientific tradition, anthropologists should also argue for the possibility of doing research that includes third persons who have not formally consented before the research started. This consent has been impossible to achieve because of the dynamics, durability and unpredictability of anthropological fieldwork. The same argument concerns including “serendipity” as part of fieldwork because unexpected events may turn out to be essential gate-openers in bringing forth new insight and knowledge in sensitive fields.

Keywords

anonymization, consent, detailed-planned fieldwork, interpretative paradigm, sensitive fields

Introduksjon

NSD – Norsk senter for forskningsdata (og ofte Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK)) er en institusjon som forskere i alle sektorer må forholde seg til. Meldeplikt følger alle prosjekt der personopplysninger skal innhentes, men ifølge Annette Birkeland og Vidar Enebak er det litt forskjellige krav til forskning i instituttsektoren og i academia. De hevder at sistnevnte sektor har en «lovfestet akademisk frihet både institusjonelt og individuelt» (Birkeland & Enebak, 2013: 54), og at de «mottar grunnbevilgning for å sikre fri, kritisk og uavhengig grunnforskning» (Birkeland & Enebak, 2013: 54). UH-sektoren har også en plikt til undervisning og formidling, og slik sett er denne sektoren spesielt godt skikket til å sikre akademiske ytringer. Sagt på en annen måte, UH-sektoren (academia) er forpliktet til å fremme grunnforskning og kunnskapsutvikling på det høyeste akademiske nivå, noe som burde fordre at retningslinjene tilpasses slik at høy grad av vitenskapelig kvalitet fremmes. Likevel, som det diskuteres i dette nummeret av NAT, ser ikke det ut til å være situasjonen i dag angående antropologisk forskning, spesielt etter at EU’s personvernregulativ GDPR ble implementert i mai 2018. Kvalitativt orienterte samfunnsforskere, ikke bare antropologer, opplever skjærpede krav til dokumentasjon av forskningsetiske hensyn og detaljert planlegging før forskningen iverksettes. Dette kan oppleves som en innskrenkning av forskningens frihet og uavhengighet.

Min bakgrunn for å diskutere forskningsetikk og forskningspraksis er min erfaring som forsker i instituttsektoren og academia. Jeg har også erfaring som veileder/sensor på masteroppgaver og PhDprosjekt, både innen sosialantropologi og andre samfunnsfag/sosialfag. På denne bakgrunn skal jeg i det følgende diskutere og problematisere tre spesifikke utfordringer knyttet til forskningsetikk og forskningspraksis med spesiell tanke på sensitive tema. Artikkelen er strukturert rundt disse tre utfordringene, der den første angår anonymisering, den andre samtykke og den tredje kravet om detaljplanlagt feltarbeid. Jeg skal presentere selvopplevde eksempler på hva disse utfordringer innebærer, der «Utfordring 3» eksplisitt tar opp et sensitivt tema, nemlig rasisme. Mer presist spør jeg: Hvordan påvirker dagens krav til anonymisering, informert samtykke og forhåndsplanlagte feltarbeid, den akademiske frihet, vitenskapens sannhetsforpliktelse og kvalitativ, spesielt antropologisk, forskning?

Utfordring 1: Anonymisering

Anonymisering kan sees på langs et kontinuum, fra lite til total. Det første innebærer kun endring av navn på personer, det siste er når ingen kan kjenne igjen noen. Sosiolog Carolina Øverlien, som forsker kvalitativt på barn, vold og posttraumatisk stress, skriver i «Forskningsetikk» (2013): «En forsker har plikt til å anonymisere på en slik måte at *ingen* kan kjenne seg igjen. Dette er en metodisk utfordring som løses på ulikt vis» (min utheving) (Øverlien, 2013: 6). Et relevant spørsmål blir da: Når har vi anonymisert «nok»? Det er min mening at Øverliens holdning innebærer et ekstremt ståsted, men at dette muli-

gens er det som ligger mer eller mindre implisitt i de nye forskningsetiske retningslinjene. Mitt inntrykk er at tendensen har gått fra lite til nærmest total anonymisering, noe eksemplene under viser.

I 2017 var jeg sensor på en masteroppgave i sosialfaglig arbeid med barn og unge, der min medsensor hadde sosialfaglig bakgrunn. (Jeg har fått samtykke fra studenten om å bruke hennes oppgave som case). Oppgavens informanter var barn i småskolealder på en multietnisk skole, og tematikken dreide seg om hvordan de opplevde sin egen skolehverdag i forhold til vennemiljø og inkludering. I sensureringen av oppgaven viste det seg at ekstern sensor og jeg hadde ulike vurderinger av noen metodiske og forskningsetiske spørsmål, som antagelig har med ulik fagbakgrunn å gjøre og dermed hvordan forskningsetiske retningslinjer skal tolkes.

Det første den eksterne sensoren påpekte, var at det ikke fremgikk tydelig om oppgaven var innmeldt til NSD. Sensor etterspurte dette overfor studieleder, og fikk tilsendt studentens meldeskjema til NSD fra veileder. I dette meldeskjemaet framgikk det at studenten skulle foreta kvalitative intervjuer av noen barn på skolen der hun jobbet som lærer. Det framgikk at det ville bli samlet inn sensitive opplysninger, her «rasemessig eller etnisk bakgrunn», og at det ville bli innhentet muntlig og skriftlig samtykke fra foreldrene. Studenten skrev imidlertid i metodekapittelet at hun også hadde brukt observasjon som metode. Sannsynligvis var dette noe hun kom på å gjøre etter at hun hadde startet prosjektet. Studenten hadde imidlertid ikke krysset av i meldeskjemaet at hun også ville bruke observasjon eller deltagende observasjon som metode i studien. Ekstern sensor påpekte derfor at det ikke eksplisitt kom fram at barna og foreldrene var blitt informert om dette og heller ikke hvilken rolle hun har hatt i disse observasjonene. Ekstern sensor mente at det kunne se ut fra teksten som om studenten hadde brukt skjult deltagende observasjon. Jeg hevdet at saken jo var at studenten selv jobbet på skolen, hun var lærer, dog ikke for disse barna, men likevel ikke kunne unngå å se barna som inngikk i studien, i sin skolehverdag. Dessuten hadde foreldrene samtykket til at barna kunne være med i studien, dvs. at de kunne bli intervjuet. Likevel mente ekstern sensor at metoden burde vært innmeldt til NSD for å få en vurdering fra dem, og at det burde vært innhentet informert samtykke fra foreldre og barna før bruk av observasjonen, dvs samtykke til at forskeren observerte barnas aktiviteter. Studieansvarlig på høgskolen kontaktet NSD og spurte hva som var riktig praksis. NSD støttet ekstern sensor i at studenten skulle meldt dem angående endringer. Dette skulle da studenten ha gjort etter at hun var i gang med feltarbeidet, i rapporteringsplikten til NSD om «Endring i prosjektet», men dette ble da ikke gjort. Altså hadde hun samtykke fra foreldrene til å intervju barna, men ikke til å observere dem, noe denne sensoren og også NSD mente det var nødvendig å innhente samtykke om.

Denne studenten har altså intervjuet barn på egen arbeidsplass, en liten skole med litt over hundre elever. Barna ble anonymisert og presentert gjennomgående med fiktive navn, skolen og byen likeså. Den eksterne sensoren mente at en leser som kjenner barna, slik som lærere, foreldre, venner og andre, ville kunne gjenkjenne barna ut fra beskrivelser av utseende og adferd, samt de analysene som ble gjort av barna. Sensoren deler altså Øverliens syn nevnt over. Sensoren mente at siden dette dreide seg om personlig informasjon og det som regnes som sensitive data om barn og med barn, skulle dataene fra studien vært presentert på en annen måte. For eksempel foreslo hun at dette kunne vært løst ved ikke å ha personer som analyseenhet. En tematisk analyse ville gitt større grad av anonymisering. Altså mente denne sensoren at studenten skulle ha anonymisert på en slik måte at de det skrives om er informert om, og enige i, at ingen kan gjenkjennes. Dette var jeg uenig i, jeg mente studenten hadde anonymisert godt nok. Jeg hevdet at vi ikke skulle kreve det som

kan kalles for «informert, godkjent anonymisering» med mindre det var høyst sensitive data som for eksempel overgrep og kriminalitet. Og her har vi et hovedproblem for antropologer og vår fagtradisjon, som jeg snart kommer tilbake til, men først enden på denne sensureringshistorien.

Ifølge den eksterne sensoren var den nevnte oppgaven preget av både manglende informasjon om og til NSD og for dårlig anonymisering, og hun ville stryke kandidaten. Det var jeg uenig i, selv om jeg så det hun pekte på, men ikke syntes var så alvorlig. Dermed ble en tredje ekstern sensor kontaktet, også med sosialfaglig doktorgrad, og denne støttet min vurdering, dvs. ikke stryk. For å få satt en karakter måtte vi likevel møte den første eksterne sensoren på at oppgaven skulle klausuleres, og der står saken i dag, dvs det ble satt en karakter mot at oppgaven ble klausulert i inntil fem år.

Min antagelse er at dette ikke ville blitt et tema dersom alle tre sensorer var antropologer. Dette fordi det ekstern sensor påpekte, fremstår som ganske «normalt» og forventet blant forskere som følger en antropologisk metodologi. Det episoden imidlertid indikerer, er at andre kvalitativt orienterte samfunnsforskere, her med sosialfaglig bakgrunn, følger en vitenskapspraksis som er mer i tråd med NSDs «tenkemåte», representert ved den første eksterne sensoren. Hun fikk implisitt støtte fra NSD i sine krav om total anonymisering og at endringsmelding om metoder skulle vært sendt underveis i forskningen.

Utfordring 2: Samtykke

Kravet til informert samtykke uttrykkes slik av NESH – Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora:

Det skal ikke forskes på individer eller grupper uten at disse uttrykkelig tillater at forskningen kan finne sted. At dette samtykket skal være fritt og informert, innebærer at de det forskes på ikke skal være under noen form for press idet de gir sitt samtykke («fritt» eller «frivillig»), og at de gir samtykket på grunnlag av viten om den forskningen som skal gjennomføres («informert»).¹

Det er ingen som bestrider at dette er et etisk riktig ideal. For etnografisk feltarbeid byr det imidlertid på en utfordring knyttet til det uforutsigbare ved vår form for dataproduksjon. Det angår både om og på hvilke måter vi kan inkludere såkalte «tredje» parter som ikke har samtykket på forhånd, det vil si samtykke før selve datainnsamlingen/feltarbeidet starter. Sagt på en annen måte handler det om personer som ikke har samtykket på forhånd, kan inkluderes som del av datamaterialet. Antropologisk metodologi, å tre inn i feltet med et «åpent sinn», medfører at vi ikke kan vite på forhånd akkurat hvor mange personer og hvem vi ønsker å inkludere i studien. Dette kan for eksempel skje i en situasjon der det fremkommer spesielt verdifullt etnografisk materiale knyttet til utsagn og observert adferd, fra en person vi ikke har fått informert samtykke fra før prosjektstart.

Ifølge min erfaring med NSD kan ikke tredje parter som ikke har samtykket på forhånd, inkluderes i datamaterialet. NSD hevdet at samtykke ikke kunne innhentes i ettertid. Dette fikk en student jeg var veileder for erfare. Prosjektet var basert på intervjudata, og masteroppgaven del av en mastergrad i psykososialt arbeid. Studenten ville inkludere det informanter som hadde gitt samtykke, sa om andre elever i klassen, elever hun ikke hadde fått samtykke fra (uvisst av hvilken grunn). NSD ga henne beskjed om at dette datamaterialet måtte slettes. Med andre ord, i lys av denne erfaringen ser det i dag ikke ut til å være rom for at vi kan inkludere anonymiserte tredje personer som ikke har samtykket til å være med i

1. <https://www.etikkom.no/FBIB/Temaer/Personvern-og-ansvar-for-den-enkelte/Samtykke/>

studien på forhånd. Et slikt krav fra NSD kan forstås å hindre den akademiske frihet og sannhetssøken, uavhengig av om prosjektet er meldt inn som sosialantropologisk eller ikke. Hvis et slikt krav skal følges, innebærer det en detaljplanlegging av feltarbeidet som ofte er umulig, og henger sammen med neste utfordring.

Utfordring 3: Detalj-planlagte feltarbeid

Jeg har ofte syntes det var vanskelig/umulig å fylle ut skjemaene slik NSD ville, før jeg dro på feltarbeid. Det opplevdes særlig slik angående intervjuguider som skulle være mer eller mindre ferdige før jeg gikk ut på feltarbeid i doktorgradsprosjektet (2002–2003) og i et senere prosjekt på Oslo Øst (2010–2011). Som antropologer er kjent med, er det få som vet hva og med hvem det blir aktuelt å snakke inngående med før man har vært i felt en stund, noe som ligger implisitt i den antropologiske metodologi.

I tråd med «tredje parts»-utfordringen med samtykke diskutert over, er spørsmålet om vi kan inkludere informasjon i datamaterialet som ikke direkte er knyttet til studien informantene har samtykket til å delta i. I mitt prosjekt i Oslo Øst opplyste jeg på forhånd om at jeg var interessert i barnas hverdagsliv, hva de interesserte seg for, hvem som var sammen med hvem, og på hvilke måter forbruk kunne forstås som sosialt inkluderende eller ikke (Rysst, 2012, 2013). Metoden var deltagende observasjon over noen måneder, der jeg i stor grad satt bak i klasserom og observerte både i timene og i friminutt. Det er min erfaring at det er i slike ubevoktede øyeblikk, der barna er vant med at du er til stede og tilsynelatende ikke bryr seg om det, at informasjon om sensitive forhold kan komme fram. Dette skjedde flere ganger i feltarbeidet på Oslo Øst, der klassen jeg var i besto av et stort flertall av barn med utenlandsk bakgrunn. På direkte spørsmål om hva de tenkte om at det var så mange barn der som hadde så ulike opprinnelsesland og ditto hudfarger, svarte både voksne og barn at det brydde de seg ikke om. De voksne omtalte barna som «fargeblinde», mens barna selv sa noe slikt som «her er vi alle brune, så hvorfor skal vi bry oss om ulike hudfarger». Med andre ord, min første tid på feltarbeid viste, gjennom det folk sa, et tilsynelatende uproblematisk bilde av en situasjon der barn med ulike hudfarger var representert. De følgende to episoder ga imidlertid et annet inntrykk, og disse hendelsene oppsto spontant og uten forvarsel. Disse inngår i en kategori som kan kalles for «tilfeldige, verdifulle hendelser», eller «serendipity» på engelsk (Okely, 2010; Tilche og Simpson, 2017).

Den første hendelsen fant sted i gymsalen. To jenter fortalte meg at Adine (barnas navn er pseudonymer, landbakgrunn gjort bred) hadde gått hjem fordi Arsim hadde gitt henne juling. Læreren fikk vite dette, og tok med seg Arsim i garderoben. Jeg ble bedt om å holde øye med barna så lenge. Plutselig så jeg Robert, med østafrikansk bakgrunn, liggende på gulvet, tydelig veldig oppskaket og lei seg. Det viste seg at Adine, som åpenbart var kommet tilbake til skolen igjen, hadde kalt Robert for «svarting». Dette hadde de andre guttene vært vitne til og gikk aggressivt mot henne mens de skrek «rasist, rasist, rasist!» Adine prøvde å gjemme seg bak meg, mens jeg forsøkte å roe guttene ned. Som svar fikk jeg «men hun er jo rasist!» Implisitt i dette utsagnet lå at «rasist» skulle man ikke være, og at det krevde sanksjoner, noe de var i ferd med å igangsette. Ordet «rasist» ble koblet til negative assosiasjoner av mørk (svart og brun) hudfarge. Etter en kort stund roet situasjonen seg, læreren kom tilbake, og timen fortsatte. Det er min tolkning at barna ikke ville snakke om mulig erting og kommentarer knyttet til hudfarge i frykt for å si noe «feil», i tilfelle noen til stede kunne tolke henne/han som «rasist». Den neste hendelsen kan også forstås i en slik kontekstuell ramme.

Da det ble friminutt denne dagen, sågar «storefri» og spisepause, samlet guttene seg som vanlig rundt bordet til Omar, med asiatisk bakgrunn, og David, med norsk mor og afri-

kansk far, de to guttene barna hevdet var de mest populære. Plutselig hørte jeg stemmen til Kofi, med vest-afrikansk bakgrunn, som utbrøt resignert og litt trist ut fra kroppsspråket å dømme: «Ok, så er jeg neger, jeg er neger på utsiden ... svart på utsiden, men inni ... vi spiser det samme, drikker det samme ...», og Omar sa stille: «Ja, vi har alle to øyne, to ører, en munn, nese og hår». Fordi jeg satt så nær, var jeg indirekte deltagende, selv om guttene ikke virket oppmerksomme på at jeg kunne høre hva de sa. Magefølelsen, som kan sies å være del av den antropologiske metode, fortalte meg også at dette ikke var første gang han hadde hørt uttalelser om utseende som han tolket negativt, fordi stemmen hans var så resignert og trist, ansiktsuttrykket likeså.

I en uformell samtale jeg hadde med han og noen andre på gangen en dag senere, spurte jeg dem om de var opptatt av ulike hudfarger på skolen. Da svarte Rosie, med øst-asiatisk bakgrunn, raskt: «Nei, vi bryr oss ikke om hudfarger her!». Kofi nølte litt, og svarte: «Vel ... men det har ikke skjedd meg». Jeg tolket det til å implisere at han ikke hadde fått kommentarer på utseende. Dette sa han etter hendelsen nevnt over. Det er verdt å legge merke til at Kofi brukte ordet «neger», som i dag er fjernet fra alle norske bøker og bannlyst på grunn av sine diskriminerende assosiasjoner. Det var tydelig at Kofi ikke likte å bli omtalt som «neger», eller Robert som «svarting». Sagt på en annen måte tolket jeg guttenes reaksjoner som opplevelse av diskriminering basert på hudfarge.

Disse hendelsene gjorde at min forskningsinteresse vendte seg bort fra inkluderende forbruk og mot etnisk og rasemessig diskriminering, noe langvarig deltagende observasjon og «det å henge rundt» hadde bragt fram i lyset. Hendelsene var spontane, tilfeldige, men frembragte uventet, verdifull kunnskap om barnas bevissthet og opptatthet av ulike hudfarger. Dette sto i kontrast til det voksne og barna selv svarte på direkte spørsmål, nevnt over, og støtter det Jerolmack og Khan hevder at «talk is cheap», at god kunnskap i visse felt ofte er mer enn utsagn (Jerolmack & Khan, 2014). Antropologisk forskning er dynamisk og prosessuell, induktiv og eksplorerende der innhenting av samhandlingsdata står sentralt. Med andre ord fikk jeg gjennom en slik prosess tak i informasjon/data som informantene (foreldre og barn) ikke hadde samtykket til at jeg kunne skrive om på forhånd.

Diskusjon

Jeg har som nevnt over erfaring fra to større forskningsprosjekt der barn i barneskolen var studieobjekt, det første i 2002, det andre i 2010. Jeg meldte begge inn til NSD og fikk dem godkjent. NSD godkjente informasjonsskrivene til foreldre, og jeg fikk samtykke fra mange av dem til å inkludere deres barn i mine prosjekt. Barna ville gjerne delta, helst med fullt navn. Jeg opplyste imidlertid om at alle navn på sted, skole og barn skulle anonymiseres, noe de ble, men jeg anonymiserte ikke mye utover det. Med andre ord anonymiserte jeg midt imellom «lite» og «totalt». Mine antropologiske veiledere på begge prosjekt vurderte heller ikke at ytterligere anonymisering måtte gjøres, noe som trolig gjorde at de jeg skrev om kunne skjønne hvem det var som gjemte seg bak de ulike navnene, om de skulle ha lest det. Dette fikk jeg nylig bekreftet da jeg fikk kontakt på Facebook med en av mine beste informanter i doktorgradsprosjektet. Hun er nå 26 år gammel, og var 10-11 år da jeg kjente henne. Jeg fortalte henne at avhandlingen var utgitt i popularisert utgave på norsk (Rysst, 2010). Hun ville gjerne lese boken, og fikk den tilsendt. Avhandlingen handler blant annet om ulike sider ved vennsapsrelasjoner og miljøet i klassen (Rysst, 2008). Etter kort tid fikk jeg mail fra henne om at «de sosiale relasjonene er jeg faktisk 100 % enig i». Jeg spurte så om hun kjente igjen personene. Etter et par dager kom (nesten) alle de riktige navnene på dem jeg hadde anonymisert med fiktive navn. *Hun*

kjente dem igjen, men det er neppe sikkert at foreldrene ville gjort det, og i hvert fall ikke en person som ikke visste hvor feltarbeidet fant sted. Likevel, hadde jeg, og med meg, det antropologiske miljøet på Blindern, her begått en forskningsetisk feil? Kan det heller være et tegn på «sannhet» altså at jeg har forstått livet blant barna «riktig», det vil her si på en måte de kjenner seg igjen i?

Hvis vi imidlertid skal følge det jeg allerede har nevnt at Øverlien skriver i «Forskningsetikk» (2013), nemlig at «En forsker har plikt til å anonymisere på en slik måte at *ingen* kan kjenne seg igjen. Dette er en metodisk utfordring som løses på ulikt vis» (min utheving), så har jeg begått en forskningsetisk feil. Mitt spørsmål blir da om ikke det er slik at forskere som følger etnografisk metodologi ofte «bryter» dette, eller om det bare var jeg som var uetisk i dette tilfellet? Kan en annen mulighet være at de forskningsetiske kravene til anonymisering og samtykke har blitt strengere i tiden fra jeg gjorde feltarbeid i 2002-2003 og Øverliens virkelighet i 2013? (se også Birkeland & Enebakk, 2018). Har vi kun anonymisert 'nok' når «ingen» kan kjenne igjen personer vi skriver om, slik Øverlien mener? Blir ikke da analysen av relasjoner mellom personer det jeg er tilbøyelig til å kalle for «fiksjon»? Blir det ikke usant, oppdiktet, fiksjon, hvis ingen av dem det skrives om og som har deltatt i prosjektet frivillig (gjennom samtykke-erklæring), kan kjenne seg igjen? Skal vi, som resultat av positivt svar på det siste, måtte gå så langt at informantene godkjenner anonymiseringen, det som kan kalles for «informert, godkjent anonymisering»? Dette betyr at informantene *informeres* om hvordan anonymiseringen er foretatt, og *godkjenner* at de ikke kan kjenne seg eller andre igjen. Eller kan Øverlien tolkes til å mene at ingen andre enn informantene selv skal kjenne seg igjen? Skal vi måtte slutte å skrive om personers samhandling og relasjoner og heller skrive en «tematisk analyse», slik noen ikke-antropologer mener? For meg virker dette utfordrende og undergravende for antropologisk forskning fordi det jo nettopp er det å skrive om folks verden så detaljert som mulig, dvs presentere tykke (thick descriptions) beskrivelser (Geertz, 1973) som grunnlag for analyser, som er ett av kjennetegnene på vitenskapelig kvalitet i vårt fag. Blir dette det samme dersom vi «setter sammen personer» med trekk fra flere sammen i en, som vil innebære «total» anonymisering, noe en del antropologer også gjør, riktignok oftest i svært sensitive felt? Hvordan skal *det* gjøres når vi vil studere mulig rasisme og diskriminering basert på hudfarge? Hvor går grensen mellom personvern, akademisk frihet og ytringsfrihet når akademias plikt er å bringe fram sannhet basert på vitenskap? (Birkeland & Enebakk, 2018: 52). I et sensitivt felt som rasisme er det ikke likegyldig om et barn med innvandrerbakgrunn kommer fra Somalia, Nigeria, Irak, Afghanistan, Pakistan, Tyrkia eller Marokko. Det er langt fra likegyldig om huden er lys eller mørk, lysebrun, brun, «gul» eller svart. Hvis dagens forskningsetiske retningslinjer impliserer at dette må anonymiseres vekk, er jeg tilbøyelig til å hevde at de bygger opp under det som i faglitteraturen omtales som «colourblind racism»: hvordan den hvite overklassen opprettholder sin maktposisjon ved å hevde at de «ikke ser farger, men bare mennesker» (Bonilla-Silva, 2003). I tråd med dette hevder for eksempel de svenske forskerne Tobias Hubinette og Carina Tigervall, at de nordiske velferdsstatene forfekter en fargeblind ideologi, der begrepet «rase» som begrep og kategori har blitt gjort irrelevant og ikke-eksisterende. Dette mener de har bidratt til en usynliggjøring av utbredt diskriminering mot innvandrere og minoriteter i Sverige (Hubinette & Tigervall, 2009: 335). Hvis de nye forskningsetiske retningslinjene kan forstås til å skjule en fargeblind ideologi, så vanskeliggjør dette i så fall forskning på rasisme i Norge i dag. I lys av dette mener jeg det er verdt å tenke på om disse forskningsetiske retningslinjene angående anonymisering og samtykke på etterskudd, hindrer «vitenskapens sannhetsforpliktelse» (Birkeland & Enebakk, 2018: 52), og dermed også akademisk frihet og mulighetene for å synliggjøre diskriminering basert på hudfarge.

I en diskusjon om forskningsetikk og antropologi mener jeg at vi ikke skal argumentere for at våre prosjekt skal behandles etter en annen forskningsetikk enn andre kvalitative samfunnsfaglige prosjekt, i forhold til anonymisering, meldeplikt, samtykke og detaljplanlegging på forhånd, bare fordi vi vil beholde vår metodologiske fagtradisjon *per se*. Vi må gå utover en slik begrunnelse ved å argumentere vitenskapsteoretisk og epistemologisk for at lite/middels anonymisering, eventuelt samtykke i etterkant og det å «henge rundt» i felten, får fram mer og «sannere» kunnskap enn intervju-undersøkelser i sensitive felt som for eksempel rasisme vist over, uavhengig av om metodologien kalles antropologisk/etnografisk eller noe annet. Jeg mener en slik metodologi er en av de beste måtene å få fram informasjon om spesielt sensitive og vanskelige temaer på, da det er utfordrende og vanskelig å få folk til å snakke om dette (Jerolmack & Khan, 2014). Og paradoksalt nok er det også i sensitive felt at en tilnærming med uspesifisert «henge rundt» på sosiale arenaer, virker vanskelig å få godkjenning til fra NSD. Langvarig deltagelse i feltet innebærer nettopp at tilstedeværelse blant de menneskene vi studerer er uforutsigbart og ikke kan redegjøres for i detalj på forhånd, slik NSD ser ut til å mene. En slik praksis hindrer både akademisk frihet og akademisk forskning. Å ta på alvor betydningen av det uforutsigbare og å gi forskeren større frihet og tillit, gjør oss i stand til å fange de ufortalte historiene som Hastrup skriver om:

I felten vil ufortalte historier opstå ud af handlinger så vel som ord, og for feltarbejderen gælder det om at være opmærksom på de befriende øjeblikke af fælles væren i verden – i iskanten eller andre steder (Hastrup, 2016: 75).

Dette er også sentralt dersom vi skal studere for eksempel rasisme. Judith Okely (2012) er inne på noe av det samme når hun understreker betydningen av å ha en «open-ended» tilnærming i starten av feltarbeidet, og siterer Agar som ser på feltarbeidet som en trakt:

... med bredde og menneskelighet øverst i trakten, og så, nedenfor dette øverste området, dybde, problemfokusering og vitenskap i den smale enden av trakten (1980: 13, min oversettelse).

En slik metodologi synes åpenbart å bryte med kravene fra NSD, der de ofte vil ha mer informasjon på forhånd enn en klassisk antropologisk tilnærming vil være i stand til å gi. Vi må fremme det epistemologiske fortrinnet vår metodologi har sammenlignet med dem som kun inkluderer intervjuer og foretar tematiske analyser. Argumentene for å gå fram slik Okely skisserer, er at vi ved tilfeldighet (serendipity) kan «trekke behagelige fordeler av ting man dumper uforvarende oppi»². Dette er i tråd med det antropogene Alice Tilche og Edward Simpson hevder er to av de viktigste karakteristikkene ved den etnografiske metode, nemlig «chance» og «serendipity» (Tilche & Simpson, 2017), der «serendipity» forstås som tilfeldige hendelser der visse ideer faller på plass eller noe blir forståelig som igjen skaper ny forståelse (Tilche og Simpson, 2017). Okely skriver at «knowledge is, at crucial stages, acquired through accident» (Okely, 2012: 23). Det var det som skjedde i situasjonene beskrevet over fra mitt feltarbeid i Oslo Øst. Okely argumenterer, med en rekke eksempler, mot det hun mener er en økende dominant positivistisk forskningstradisjon i Storbritannia, og jeg er tilbøyelig til å mene at det virker som om det synet også preger NSDs merknader til mange kvalitative samfunnsfaglige prosjekt, i hvert fall de studentprosjektene presentert over.

2. Cappelens Store Engelsk-Norsk ordbok 1988.

Konklusjon

Antropologisk forskning er en hermeneutisk, fenomenologisk forskningstradisjon som vektlegger relasjoner, samhandling og mening. I denne artikkelen har jeg hevdet at vi må argumentere med basis i vitenskapsteori for å understreke at vårt fag faller innenfor et fortolkende og ikke et positivistisk paradigme, og må behandles deretter. Vi er opptatt av beskrivelser framfor generalisering; av sosiale konstruksjoner framfor sosiale fakta som ting; for mening framfor funksjon og kultur framfor struktur. Vi er heller ikke opptatt av generalisering som skal frambringe nye hypoteser og testing av disse, som i en naturvitenskapelig tradisjon (Holy, 1983).

De nye forskningsetiske reglene kan bære preg av en positivistisk tankegang som forsøkes innført også i antropologisk forskning. At en slik tankegang er på frammarsj, kan også tekstmalene i flere forlag og tidsskrift indikere: De vil at også antropologer skal strukturere sitt materiale slik: Innledning; Metodologi; Resultater; Diskusjon og Konklusjon.³ Jeg spør: Hva er «resultater» i antropologien? Vanligvis er vår analyse fortolkninger der «resultater» og «diskusjon» inngår i hverandre. Noe annet bryter med antropologisk tradisjon. Vi må fortsette å holde oss innenfor det «fortolkende», hermeneutiske paradigmet, og argumentere for at en tilnærming i sensitive og andre felt kan gjøres uten total anonymisering, fordi vår faglige intensjon er å beskrive og fortolke en virkelighet som er «sann» og ikke fiksjon. Total anonymisering vil vanskeliggjøre forskning på fenomener som rasisme, det usagte, det tabuiserte og det skjulte. Vi må også argumentere med basis i vår forskningstradisjon for at det skal være mulig å foreta studier der det er ønskelig å inkludere tredjeparter som vi ikke har rukket/klart å få informert samtykke fra p.g.a. av feltarbeidets dynamikk, varighet og uforutsigbarhet. Den samme argumentasjonen gjelder for inkludering av «tilfeldige, verdifulle hendelser», som kan være avgjørende døråpnere i å bringe fram ny innsikt og kunnskap i sensitive og tabuiserte felt.

Referanser

- Agar, M. (1980). *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. London: Academic Press.
- Birkeland, A. & Enebakk, V. (2018). Personvern og akademisk ytringsfrihet. Om unntak for akademiske ytringer i EU's personvernforordning. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1 (2018), 44–58. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2018-01-05>
- Bonilla-Silva, E. (2003). *Racism without racists*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Borch, A., Harsløf, I., Klepp, I. G., Laitala, K. (Red.) (2019). *Inclusive Consumption*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cappelens Store Engelsk/Norsk Årbok. (1988). Oslo: J. W. Cappelens Forlag A.S.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Hastrup, K. (2016). Feltarbejde i Thule. Sammenfiltringen af steder, folk og fortællinger. *Kulturstudier*, 1 (2016). <https://doi.org/10.7146/ks.v7i1.24054>
- Holy, L. (1983). Theory, methodology and the research process. I Ellen, R. F. (Red.) *Ethnographic Research*. London: Academic Press.
- Hubinette, T. & Tigervall, C. (2009). To be Non-white in a Colour-Blind Society. *Journal of Intercultural Studies*, 30 (4), 335–353. <https://doi.org/10.1080/07256860903213620>
- Jerolmack, C. & Khan, S. (2014). Talk is Cheap: Ethnography and the Attitudinal Fallacy. *Sociological Methods & Research* 43 (2), 178–209. <https://doi.org/10.1177/0049124114523396>
- Okely, J. (2012). *Anthropological Practice. Fieldwork and the ethnographic method*. London: Berg.

3. Dette var malen gitt av Universitetsforlaget 2019, i forbindelse med utgivelse av boken «Inclusive Consumption» (Borch, Harsløf, Klepp, Laitala, red.).

- Rysst, M. (2008). «*I want to be me. I want to be kul*». Doktorgradsavhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rysst, M. (2010). *Myten om den tapte barndom*. Oslo: Uniped.
- Rysst, M. (2012). Lyden av Hudfarge. Kap. 9 i Alghasi, S., E. Eide & T. H. Eriksen (Red.), *Den globale drabantbyen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rysst, M. (2013). The Social Importance of consumption for inclusion and exclusion among children and families in a multi-ethnic suburb of Oslo. *Nordic Journal of Migration Research*, 3 (1), 19–26. <https://doi.org/10.2478/v10202-012-0009-5>
- Tilche, A. & Simpson, E. (2017). On trusting ethnography: Serendipity in anthropology: Methods, selves and the reflexive return to the fields of Gujarat. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 23 (4), 1–43. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12695>
- Øverlien, C. (2013). Etikk som linedans. *Forskningsetikk*, 4 (2013), 5–8.